

<http://dx.doi.org/10.15762/ZH.2015.09>

Urkunden der Komturei Tuchel. Handfesten und Zinsbuch, hrsg. v. Paul Panske (Quellen und Darstellungen zur Geschichte Westpreußens, Nr. 6), Danzig 1911, Neudruck: Nicolaus-Copernicus-Verlag, Münster/Westfalen 2014, ss. XXVI + 195, ISBN 978-3-92423847-6.

Handfesten der Komturei Schlochau nebst einigen verwandten Urkunden, bearb. v. Paul Panske (Quellen und Darstellungen zur Geschichte Westpreußens, Nr. 10), Danzig 1921, Neudruck: Nicolaus-Copernicus-Verlag, Münster/Westfalen 2014, ss. XX + 240, ISBN 978-3-924238-40-0.

Wiosną 2014 r. nakładem Nicolaus-Copernicus-Verlag w westfalskim Münster staraniem Kopernikańskiego Zrzeszenia na rzecz Historii i Krajoznawstwa Prus Zachodnich (Copernicus-Vereinigung für Geschichte und Landeskunde Westpreußens) ukazały się reprinty dwóch ważnych dla badaczy pruskiej historii regionalnej wydawnictw źródłowych. Chodzi o opracowane i opublikowane w pierwszych dekadach XX stulecia zbiory dokumentów i akt dotyczących późnośredniowiecznych terenów dwóch komturii zakonu niemieckiego z obszaru Pomorza Wschodniego: tucholskiej i człuchowskiej. Ich wydawcą był Peter Paul Panske – urodzony w Prusach Zachodnich (w Granowie nieopodal Chojnic) w niemieckiej rodzinie chłopów kosznajderskich w 1863 r., późniejszy teolog, a zarazem zasłużony dla badań mediewistycznych regionalista pomorski (zmarły w 1936 r.).

Omawiane publikacje mają bardzo podobny układ treści. Obydwie otwierają bowiem przedmowy autorstwa berlińskiego historyka i archiwisty Bernharta Jähniga (s. V–VI w pierwszym i s. V–VII w drugim reprimie). Zbiór dokumentów i akt dotyczących komturii tucholskiej zawiera także dodane przez wydawców reprimie dwa indeksy miejscowości, których przywileje nadawcze (wsi, karczem, młynów) opublikował P.P. Panske. Są to indeksy alfabetyczny i chronologiczny (s. 192–193 i s. 194–195). Wypada w tym miejscu zgłosić wyraźne zastrzeżenie co do formuły, w jakiej zostały one wykonane. Mianowicie wydawcy nie zadali sobie trudu, by obok niemieckojęzycznych toponimów (odpowiadających w większości nazwom późnośredniowiecznym) znalazły się również nazwy polskojęzyczne (zwłaszcza te funkcjonujące obecnie). Nie chodzi tu w żadnym wypadku o intencję podkreślenia tzw. polskości terenów dwóch dawnych komturii zakonnych, która karmiła by się narodowymi resentymentami. W późnym średniowieczu dominował na tych obszarach w komunikacji społecznej, a zwłaszcza w praktyce administracyjnej, uzus niemiecki, nawet jeśli poszczególne punkty osadnicze miały jednocześnie nazwy słowiańskie. Chodzi natomiast o praktyczną stronę używania tego rodzaju zestawień. W takiej formie, w jakiej wydawcy opracowali indeksy, pozostają one bezużyteczne dla orientacji na współczesnym materiale kartograficznym. Użytkownik / czytelnik / badacz będzie niestety zmuszony sięgnąć za każdym razem do specjalnych wykazów toponimów. Stosowanie dwu- czy trójjęzycznych zapisów toponimów ciągle pozostaje postulatem dla znacznej części publikacji dotyczących południowych pobrzeży Morza Bałtyckiego.

Wracając do wprowadzających tekstów B. Jähniga, trzeba stwierdzić, że mają one ogólnoinformacyjny charakter, dając podstawową orientację co do kontekstu powstania obu edycji oraz aktywności badawczej wydawcy.

Treść edycji została w obu przypadkach oddana wiernie, właściwie w postaci faksymilowej. Nie ma więc jakichkolwiek problemów z cytowaniem według starego czy nowego wydania, co jest dość częstą bolączką polskich reedycji, niezawierających jakichkolwiek odniesień do numeracji w wersjach pierwotnych.

Z uwagi na istnienie kilku co najmniej not tudzież biogramów poświęconych P.P. Panskemu tak w piśmiennictwie niemiecko-, jak i polskojęzycznym, a także monograficznych omówień jego aktywności badawczej¹, nie ma potrzeby powtarzania tych informacji. Poprzestać wystarczy więc na uwadze, że aktywność naukową pomorskiego historyka można podzielić na dwa zasadnicze człony, wzajemnie się uzupełniające i dopełniające. Obok regionalnych studiów historycznych poświęconych historii poszczególnych miejsc, okolic bądź małych regionów pomorskich (np. Chojnice, Kościerzyna, Tuchola, okręg bytowski, terytorium człuchowskie i tucholskie) uczony ten prowadził aktywną działalność edytorską skupioną na regionalnych źródłach relewantnych zwłaszcza dla dziejów średniowiecznych i wczesnonowożytnych obszarów Pomorza Wschodniego (obok prezentowanych tu edycji m.in. siedemnastowieczna wizytacja diecezji kamińskiej, dokumenty dotyczące wyznania rzymskokatolickiego w okręgu bytowskim i lęborskim w XVII w., zbiór dokumentów starostwa człuchowskiego z XV-XVIII w.). Zresztą prace nad edycjami źródłowymi tworzyły podstawę do szczegółowych, utrzymanych na wysokim poziomie staranności studiów osadniczych². Wkład P.P. Panskiego w badania regionalne oraz udostępnianie materiałów źródłowych dotyczących dziejów osadnictwa jest zatem znaczący i niezwykle wartościowy. W początkach XX stulecia obydwie edycje stanowiły jedyne publikacje źródłowe realizujące dziewiętnastowieczny plan czteroczęściowego Pruskiego Kodeksu Dyplomatycznego (Preußisches Urkundenbuch) w zakresie trzeciej jego części dotyczącej tzw. Metryki Krajowej (Landesmetrik), tj. późnośredniowiecznych dokumentów odnoszących się do osadnictwa krajowego (Handfesten).

Nie miejsce tu na krytyczne omawianie samych edycji sprzed wieku, aczkolwiek przydałoby się ono z uwagi na nieliczne recenzje współczesne pierwszym wydaniom³. Również

¹ Por. nekrologi oraz artykuły biograficzne: [NN], *Domherr Dr. phil. Paul Panse*, Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift für Polen, N.F., Jg. 1936, H. 31, s. 222-224; [N] BUCHHOLZ, *Peter Paul Panske*, [in:] *Altpreußische Biographie*, Bd. 2: (Maltitz - Z), hrsg. v. Christian KROLLMANN, Marburg an der Lahn 1969, s. 488; Marian BISKUP, *Paweł Piotr Panske*, [in:] *Polski słownik biograficzny*, t. 25, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1980, s. 146-147; Anastazy NADOLNY, *Piotr Paweł Panske*, [in:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, red. Stanisław GIERZEWski, t. 3: (L-P), red. Zbigniew NOWAK, Gdańsk 1997, s. 385-386; oraz omówienia w pracach monograficznych: Anastazy NADOLNY, *Pelpliński krąg historyczny*, [in:] *Dzieje historiografii Pomorza Gdańskiego i Prus Wschodnich 1920-1939 (1944) (Kierunki, ośrodki, najwybitniejsi przedstawiciele). Materiały sesji w Toruniu 15-16 XI 1991 r.*, red. Andrzej TOMCZAK, Toruń 1992, s. 41-44; Dariusz A. DEKAŃSKI, *Polskie środowisko toruńsko-pelplińskich mediewistów XIX i początku XX wieku. Najwybitniejsi przedstawiciele - kierunki badań - ośrodek naukowy*, Gdańsk 2009, s. 143-146 (tu też w przyp. 418 na s. 143 cytowania innych jeszcze prac dotyczących P. P. Panskiego).

² Por. np. Paul PANSKE, *Urkundenstudien zunächst zur Geschichte der Komtureien Schlochau und Tuchel*, *Altpreußische Forschungen*, Jg. 11: 1934, H. 1, s. 1-31.

³ Stanisław KUJOŃ, rec.: *P. Panske, Urkunden der Komturei Tuchel. Handfesten und Zinsbuch (Quellen und Darstellungen für Geschichte Westpreußens 6)*, Danzig 1911, *Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, t. 2: 1911, nr 3, s. 47-48.

ostatnie monograficzne prace poświęcone zagadnieniom osadniczym obu okręgów komturialnych nie zawierają analiz źródłowych zbiorów odpisów dokumentów wydanych przez P.P. Panskego⁴. W tym zakresie należy nadal odsyłać do studium Karla Kasiskego⁵. Trzeba jednak zaznaczyć, że wprowadzenia do obydwóch edycji (s. VII-XXVI w pierwszym tomie i s. IX-XX w drugiej publikacji) zostały przez P.P. Panskego przygotowane niezwykle starannie. Chciałbym jedynie podkreślić, że pomorski historyk przeprowadził w ramach prac przygotowawczych gruntowne kwerendy, które zaowocowały wprowadzeniem do grupy wykorzystywanych w edycjach przekazów źródłowych także materiałów wczesnonowożytnych, szesnasto- i osiemnastowiecznych, w pośredni sposób (przez odpisy) transmitujących treść późnośredniowiecznych dokumentów. I tak w przypadku punktów osadniczych z okręgu tucholskiego był to szesnastowieczny zbiór z czasów starosty tucholskiego Fabiana von Zehmen oraz tzw. Kodeks Belneński - zachowany w powstałym w 1774 r. rękopisie pisarza sądu ziemskiego tucholskiego zbiór sporządzonych w 1737 r. odpisów polskich siedemnastowiecznych tłumaczeń dokumentów zakonnych. W odniesieniu do nadań z okręgu człuchowskiego wykorzystał P.P. Panske m.in. człuchowski „Grünes Buch” z około 1630 r., przechowywany u progu XX w. w Registraturze Rządu w Kwidzynie (Registratur der Regierung zu Marienwerder), a obecnie zaginiony.

O ile wartość omawianych tu publikacji źródłowych P.P. Panskego nie podlega dyskusji - już choćby z uwagi na uwzględnienie przez niego materiału źródłowego dziś niedostępnego - o tyle pewne wątpliwości może wzbudzać sama idea ich wznowienia, ponieważ z drukiem reprintów łączyły się oczywiście konkretne koszty. Wydawcy nie znają chyba Kujawsko-Pomorskiej Biblioteki Cyfrowej (KPBC), w ramach której zostały zdigitalizowane pliki obu edycji (w formacie DjVu). W ten sposób od kilku dobrych lat są one powszechnie dostępne za pośrednictwem sieci internetowej. Osoby nieznające języka polskiego nie mogą tu podnosić jakichkolwiek pretensji, ponieważ portal KPBC ma zarówno angielsko-, jak i niemieckojęzyczny interfejs. Być może pewną rolę ograniczającą dostęp odgrywa tu format pliku DjVu, w którym udostępniane są przez KPBC elektroniczne wersje druków, a będący stosunkowo rzadko stosowanym rozwiązaniem technicznym zapisu plików graficznych. Jest on jednak dostępny za pośrednictwem interfejsu samej KPBC. Z punktu widzenia bibliotek cyfrowych może warto byłoby pomyśleć o eksportowaniu adresów elektronicznych publikacji do elektronicznych katalogów bibliotek zagranicznych, choćby tych głównych (np. niemieckiego Gemeinsamer Verbundkatalog (GVK)). Tak czy inaczej współczesny badacz chcąc uzyskać dostęp do obu edycji P.P. Panskego, nie musi bynajmniej dokonywać zakupu münsterskich reprintów. Wystarczy wejść na strony www:

⁴ Por. Klemens BRUSKI, *Lokalne elity rycerstwa na Pomorzu Gdańskim w okresie panowania zakonu krzyżackiego. Studium prozopograficzne*, Gdańsk 2002; Maksymilian GRZEGORZ, *Struktura administracyjna i własnościowa Pomorza Gdańskiego pod rządami zakonu krzyżackiego w latach 1309-1454* (Roczniki TNT, R. 82, z. 2), Warszawa-Poznań-Toruń 1987; idem, *Osady Pomorza Gdańskiego w latach 1309-1454*, Warszawa-Łódź 1990; idem, *Pomorze Gdańskie pod rządami Zakonu Krzyżackiego w latach 1308-1466*, Bydgoszcz 1997 (wyd. 1; wyd. 2: 2007); idem, *Słownik historyczno-geograficzny ziemi chojnickiej w granicach komturstwa człuchowskiego* (Biblioteka Chojnicka, t. 5), Chojnice 2005; idem, *Słownik historyczno-geograficzny komturstwa tucholskiego w średniowieczu*, Tuchola-Bydgoszcz 2010; Michał TARGOWSKI, *Na prawie polskim i niemieckim. Kształtowanie się ziemskiej własności szlacheckiej na Pomorzu Gdańskim w XIII-XVI wieku*, Warszawa 2014.

⁵ Karl KASISKE, *Das Deutsche Siedelwerk des Mittelalters in Pommerellen* (Einzelschriften der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung, Bd. 6), Königsberg (Pr.) 1938, s. 9-21.

<http://kpbc.umk.pl/publication/4305> (edycja materiałów tucholskich) i <http://kpbc.umk.pl/publication/4307> (edycja materiałów człuchowskich). Chyba że chce się zapoznać ze wstępami B. Jähniga tudzież chronologicznymi lub alfabetycznymi wykazami miejscowości (ale tylko według toponimów niemieckich), których dotyczą publikowane przez pomorskiego duchownego dokumenty nadawcze – wówczas skorzystanie z omawianych reprintów okaże się nieodzowne.

Nie ulega natomiast wątpliwości, że ze wznowienia obu edycji źródłowych P.P. Panskego skorzystają biblioteki nowszych i nowo zakładanych instytucji naukowych, w których są prowadzone badania nad późnośredniowiecznymi Prusami, tudzież kompletujące księgozbiór księżnice wszelkich placówek zainteresowanych historią tego regionu środkowo-wschodniej Europy. Być może też ten właśnie motyw przyświecał wydawcom w realizacji idei ponownego opublikowania obydwu tomów.

Krzysztof Kwiatkowski (Toruń)

